

KÜLTÜRÜN ÇÖKÜŞÜNDE FELSEFENİN SUÇU

Albert Schweitzer — Çev. Atilla Erdemli

Kültür çöküşünü gösteren olayları yaşamaktayız. Bu durumu savaş yaratmadı; doğrusu, savaş da bu çöküşün bir görünüşüdür. Olaylarda tinsel olarak görülen her şey, gerçekte olayların her bakımdan aşağıladıkdan sonra tinsel alana bıraktıklarıydı. Madde ve Kültür (Tinsel) alanlarının etkileşimi umarsız bir karaktere bürünmüştü. Bu durumda güçlü akıntıların altındaki bir başka akışta, endişe verici burgaçlara sürüklenir gibiyiz. Eğer biraz umudumuz varsa, büyük bir çaba ile bu tehlikeli yan yollardan temel akışa dönebileceğiz.

Kültürden kopup uzaklaştık, çünkü kendi kültürümüz üstüne bile durup, doğru dürüst düşünmüyoruz. Her yüzyılda bir kültürümüzle ilgili, değişik adlar altında yapıtlar ortaya koyuluyor. Ne var ki, bunlar gizli bir paraloya uyarıcısına, tinsel yaşamımızın durumunu saptamak yerine, yalnızca tarihe kahr gibi olanla ilgileniyorlar. Oysa bize gösterilmesi gereken, kültürün bir kabartma haritası üzerinde, tarihsel alanın dağları ve vadilerinde Renaissance'den XX. yy'a uzanan bulunup, keşfedilmiş yollar olmamalıdır. Yazarın Tarih'e değgin duyarlığı zaferleri kutlamaktadır. Kültürlerini çağlar boyu etkili tinsel ve toplumsal pek çok kuvvetin doğal ürünü olarak belirledikleri bir çoklukta hoşnut olmaktadırlar. Fakat hiçbir tinsel yaşamımızın bellibaş yanlarıyla bir dökümünü vermemekte ve kimse düşünüşümüzdeki soyluluğu ve gerçek gelişmeye götüren enerjiyi sınınamamaktadır. İşte biz çağın eşliğini kendimize değgin bu sarsılmaz tasarımlarla atladık. O sıralarda kültürümüz üstüne yazılan her şey, onun değerine ilişkin önyargısız inanç içindeki bizlere güç vermekteydi. Öyle ki, karasızlığımı dile getirene şaşarak bakılmaktaydı. Bu yolda şaşırın olursa, saptık-

ları yan patikada korkarak duruyor ve yeniden değerlerinin sessizce ilerledikleri büyük yola dönüyorlardı. Onlar için çalışanlar ise giderek yalnız kalıyorlardı.

Kültürün kendi kendisini yok etmekte olduğunu artık herkez görüyor. Ondan geriye ne kaldığını ise pek bilmiyoruz. Ayrıca bu kalanlar da diğerlerini yıkan darbe henüz kendilerine ulaşmadığı için ayakta. Sağlam bir temele oturmadıklarından gelecek ilk heyelan onların da götürebilir.

Kültür Enerjisini Böyle Güçsüz Bırakan Nedir :

Aydınlanma çağı ve Akılcılığın ortaya koyduğu Akılcı Ahlâk Ülkülerinde tek tek İnsanların gerçek İnsanlığa doğru gelişmeleri, bireylerin toplumdaki yerleri ile maddi-manevi görevleri, halkların birbirleriyle ilişkisi ve hepsinin ne yüksek tinsel amaçlarla birleştiği İnsanlık sözkonusuydu. Aklın ortaya koyduğu bu ahlâk ülküleri felsefede olsun, kamuoyunda olsun gerçeklikte olanla tartışılmaya ve ilişkileri değiştirmeye başlamıştı. Üç ya dört kuşak boyunca kültür anlayışında olduğu gibi kültür yapıtlarında da büyük ölçüde gelişmeler gerçekleşmişti ve öyle görünüyordu ki Kültür çağı kesin olarak başlamış, kesiksiz bir ilerlemeye girmişti.

XIX yy.'ın ortalarında aklın ortaya koyduğu ahlâk ülkülerinin gerçeklikle uyumu zayıflamaya başladı. Sonraki onyıllar içindeyse, giderek durdu ve böylece Kültür tahtından kavgasız, gürültüsüz inmiş oldu. Ona değgin düşünceler de bu gidişe ayakuydurarak tükenmişcesine geçmişti kaldılar.

Bu Nasıl Oldu?

*

**

Burada Felsefenin kendisinden beklenen yapamadığı kesin,

XVIII. yy'da ve XIX yy. başlarında Felsefe kamuoyunun yönlendiricisi olmuştu. Felsefe İnsan'a ve çağa değgin sorularla ilgileniyor ve kültürün anlamı üstüne durup-düşünmeyi canlı tutuyordu. O sıralarda Felsefede İnsan, toplum, halk, İnsanlık ve kültür üstüne esash etkinlikler vardır; doğal olarak buradan canlı, kamuoyuna egemen ve Kültürçoşkusu geliştiren popüler bir Felsefe ortaya çıkıyordu.

Ne var ki, Aydınlanma ve Akılcılığın bu güçlü popüler Felsefeyi kendisinde temellendirdikleri iyimser-ahlâksal Toplu Dünya görüşü tutarlı-dirençli düşünmeye değgin eleştirinin sürüp gitmesi için yeterli olamıyordu. Böylece onun naiv dogmatizmi giderek çatışmalara neden oldu.

Kant bu sallanan yapıyı yeniden temellendirmeyi denedi : O akılcı dünya görüşünü, tinsel özüne dokunmadan, derin bir bilgi kuramına uydurmak istedi. Schiller, Goethe ve zamanın diğer büyük düşünürleri, iyi kötü tüm eleştirilerinde Akılcılığın felsefeden çok popüler felsefe olduğunu gösterdiler. Fakat onlar da yıktıklarının yerine geçecek ve Kültür-ülküsünü kamuoyunda aynı güçle koruyup, geliştirecek yeni bir şey koyacak durumda değildiler.

Akılcılığın eleştirisinde, Kant da görüldüğü gibi, ahlâksal akıl ülküsünden yana olan Fichte ve Hegel ve diğer filozoflar ise spekülâtif tutuma uygun iyimser-ahlâki bir topludünya görüşünü kurmayı, yani; bu dünya görüşünü Varlık ve Varlığın dünyaya açılımına değgin mantıksal, bügi kuramsal düşüncelerle temellendirmeyi denediler. Güçaldıkları bu yanılsamayı otuz-kırk yıl boyunca kendileri ve başkaları için sürdürmeyi, gerçeği kendi dünya görüşlerine göre değıştirip, çarpıtmayı başardılar. Fakat bu süreç içinde güçlenen doğa bilimleri, sonunda başkaldırdılar ve fantazinin yarattığı görkemli yapıları gerçeklik adma kaba bir coşku ile harabeye çevirdiler.

Kültürün dayanağı olan akılcı ahlâk ülküleri o zamandan beri dünyanın her yanında yersiz, yurtsuz, yoksul dolanıp durmaktadırlar. Onu temellendirip, yerine oturtacak bir toplu dünya görüşü henüz ortaya koyulmadı. Genelde içsel birliği bulunan, sağlam bir toplu dünya görüşü de yoktu. Felsefedeki dogmatizm çağı kesin olarak kapanmış ve yalnızca hakikat olarak gerçekliği betimleyen bilimin geçerliği kalmıştı. Ortaya çıkan kimi toplu dünya görüşleri de belirli ve kalıcı bir güneş gibi değil, yalnızca varsayımlara dayanan bir kuyrukluyıldız bulutu gibiydiler.

Biraradaki dünyaya değgin bilgilerin dogmatizmi ile tinsel idelerin dogmatizminin gösterdiği iki yanlı gerçekliği saf akılcılık, Kant'm eleştirel akılcılığı ve başlamış olan XIX. yy'm büyük fi-

lozoflarının spekülâtif akılcılığı zorluyorlardı. Onlar bir yandan düşüncede elde ettikleri görüşleri doğabiliminin sunduğu gerçekliklerden daha çok önemsiyor, bir yandan da İnsanlığa ilişkin durum ve anlayışlardaki gerçek ilişkileri başkalarıyla değiştirmek isteyen ahlâksal akıl ülkülerini öneriyorlardı. İlk zorlamanın anlamsızlığı görülünce, diğerlerinin de yeterli olup olmadığı soruldu. Bu günü, tasarlanmış daha iyi bir geleceğin yapıtaşı gören ahlâksal öğretiler yerine bir başkası geçti; bu Hegel felsefesinin yolaçtığı, verilmiş durumlara ilişkin tarihsel anlayıştı.

Bu anlayışta ahlaksal aktü ülküsünün gerçeklikle daha önce hiç görülmemiş türden bir ayrılığı bulunmaktaydı. Burada gerekli olan *saflik (Unbefangenheit)* olmadığından kültür anlayışının enerjisi de azalıyordu. Kültür Dünya Gerçekliğinin haksız zorlamasına bağlı kaldığı için, İnsan durum ve anlayışlarının haklı zorlaması kültürel yenileşmeye girmeden yolundan saptı. XIX. yy. ortalarından başlayarak tarihsel yaşamımızda ortaya çıkan psişik sürecin trajik yanı işte buydu.

Akılcı tutum bırakılmıştı ... böylece onunla ortaya çıkan İnsan'm, Toplum'un, İnsanlığın, Dünya'nın belirlenimine ilişkin iyimser ve ahlâk karakterli temel anlayış da onunla birlikte bırakılıyordu. Bu tutumun sonradan da görüldüğü için, başlamış olan yıkım üstüne kimse hesap vermedi.

*

**

Kendisine emanet edilen Kültür Ülküsünün gücü kuşku götürür olmaya başladığında, Felsefe de aydınlığını yitirmeye başlamıştı. Felsefe Tarih üstüne XIX. yy. sonlarında yazılmış önemli bir yapıtta bu durum bir süreç olarak tanımlanıyor ve şöyle deniyordu: «Bu süreç, genel geçerliği Felsefenin konusu olan kültür değerleri üstüne hep daha aydınlık ve güvenilir bir bilinçle, adım adım ortaya çıkmaktadır.» Ne var ki, yazar burada asıl olan şunu unutmuştu: Felsefe başlangıçta kültür değerleri üstüne bir düşünme değildi; XIX. yy'm ikinci yarısından başlayarak kültürü işlenmemiş bir hammadde durumuna getirdiği sırada bile Felsefe kamuoyunda etkili düşünceler olarak kendini gösteriyordu.

Bir genel kültür anlayışının kurucusu olan Felsefe, XIX. yy. ortalarındaki çöküşten sonra, dünya ile uzaktan, ancak kurtuluşu ölçüsünde ilgilenen bir emekliye dönüşmüştü. Felsefe doğa ve tarih bilimlerinin verilerini toplayıp, gözden geçirerek, onları gelecekteki bir dünya görüşüne malzeme yapan, böylece her alanda bilgece etkinliği bulunan bir bilim olmuştu. Ama öte yandan durmaksızın kendi özel geçmişiyle de ügileniyordu. Felsefe aşağı yukarı Felsefe Tarihine dönüşmüştü. Yaratıcı *ıçgücü* (*Geist*)nü yitiren Felsefe giderek düşünmeden uzaklaşmış; tek tek bilimlerin sonuçları üstünde durmakla yetinerek, derine inen, temelli düşünüşten yoksun kalmıştı.

Felsefe geride bıraktığı köhnemiş akılcılığa acıyarak bakıyordu. O «Kant'ı yaşamış Olmaktan», Hegel'den «Tarihsel anlayışı öğrenmiş olmaktan» ve «Doğa Bilimleriyle yakın ilişkide çalışmaktan» gururla övündüğü sırada Felsefe tükenmiş akılcılıktan daha yoksuldu. Çünkü Felsefe burada Felsefenin gereğinden fazla kullanılmış olan açık işleyişini gerçeklikte değil, yalnızca tasarımlamada yerine getirmekteydi. Bütün görüşlerinde yalnızca eskiyi yineleme olan bu Felsefe ancak özenci, eleştirmeyen tavırlar için gerçek ve etkiliydi. Hatta o lise ve yüksek okullarda bile okutuluyordu, ama yine de dünya için hiçbir şey söylemiyordu.

Felsefe böylece her türlü bilgi bağlamında dünyaya yabancılaşmıştı. Çağ'a ve İnsan'a ilişkin yaşama sorunları onun işleyişinde hiç etkili olamıyor; genel tinsel yaşamının dışındaki bir yolda yürüdüğünden, onunla karşılıklı hiçbir etkileşime giremiyordu. Asıl sorunlarla ilgilenemediğinden, popüler olabilecek temel bir Felsefeyi kurup, sürdüremiyordu.

Felsefenin önemli karakteristiği olan herkesin anlayacağı biçimde Felsefe yapmaya duyulan isteksizlik de yine Felsefedeki beceriksizlikten doğuyordu. Popüler Felsefe ise yalnızca bir kuşbakışı izlemedir : çoğunluğun kullanımı için ortaya koyulmuş, yalınlaştıran ama, çarpıtan bu izleme, tek tek bilimlerin Felsefe tarafından farkedilmiş ve kurulmakta olan bir dünya görüşüne göre biçimlenmiş sonuçlarına deggindir. Tek tek şeylere veya bütüne yönelik temel sorulara dayanan Felsefeden kaynaklanan bir popüler Felsefe vardır. Bu Felsefe daha yetkin, kuşatıcı düşüncede derinleşmekte ve böylece Genel'i yeniden ortaya koymaktadır :

Felsefede gözardı edilen bu Genel'i Ortaya Koyma, canlı bir popüler Felsefeye dönse de dönmese de her Felsefenin değerinin son belirleyicisidir.

Bütün derin düşünceler yalnızca gerçeklikle bağıntısı korunduğu zaman yalındır ve yalın olarak dile getirilebilir. O daha sonra olgularla ilişkiye girer girmez çokyanlı, yaşamayı daha aydınlık kılan bir soyut düşünce olur.

Felsefemizde ne bir kabul, ne de bir sav olmadığından bütün içinde ortaya çıkan araştırmacı düşünce ister istemez köreldi, Böylece düşüncenin önünde aşamıyacağı bir boşluk açılmış oldu.

Felsefenin kendisi ise, geçmişte basılmış altınları yığmıştırmış, işlenmemiş külçeler gibi geleceğe değgin kuramsal varsayımlarla dolmuş bir durumdaydı. Bu da duyduğumuz tinsel açlığı gideremiyordu. Kendi zenginliği ile yolundan çıkan Felsefe, kendi toprağında besleyici meyveler yetiştirmeyi savsakladı. Böylece o zaman içinde beliren tinsel açlığı dışlamış, kendi yazgısına bırakmıştı.

İyimser-ahlâksal nitelikte bir dünya görüşünün ortaya çıkmasında ve böyle bir dünya görüşünde kültür oluşturan ilkelerin temellendirilmesinde düşüncenin yetersizliği, Felsefenin suçu değil, ama düşüncenin gelişmesinde ortaya çıkan bir olaydı. Felsefe ise dünyamız karşısında, kültürün ilerlemesine sanki destek oluyormuş gibi bir yanılsamaya takılıp kaldığı ve kendisini gerçekten ortaya koymadığı için suçludur.

Son belirlemede Felsefe genel akim hem komutanı, hem de gardıyanıdır. Felsefenin görevi önceleri olduğu gibi bir genel dünya görüşünde ahlâkca akıl ülküsüne saptamak yerine, daha ötede, kendisine dayanarak, yalnızca kendine içkin güçle dünyaya değgin bir sorumluluk üstlenmek olmalıydı; bize kültürümüzün dayandığı ülküler uğruna savaşmamız zorunluluğunu göstermeliydi. Felsefe bu ülküleri kendi içkin değerleri ve hakikatleri uyarınca temellendirmeyi ve bir benzer dünya görüşünden kaynaklanan saldırılar olmadan yaşatabilmeyi denemeliydi; Tüm gücü ile okumuş, okumamış her İnsanın dikkatini kültür ülküsü sorununa çekmeliydi.

Fakat Felsefe kùltürden başka herşeyi sorun etti. O, sanki herşeyi eski durumuna getirebilecekmiş gibi ısrarla teorik bir bütün görüşünü kurmaya çabşıyordu. Oysa tamamlanmış bile olsa bu dünya görüşünün yalnızca tarih ve doğabilimi verileriyle kurulacağını, dolayısıyla ne iyimser, ne de ahlâkca olacağı için daima güçsüz bir dünya görüşü» kalacağını, dahası Kùltür ùlküsünün kurulup, sürdürülmesi için zorunlu gücü hiçbir zaman ortaya koyamayacağını düşünmedi.

İşte Felsefe kùltürü bu denli az sorun etti ve kendinin de çağın da giderek kùltürden uzaklaştığına hiç dikkat etmedi. Tehlike saati geldiğinde bizi uyanık tutması gereken gardiyanın kendisi de uyuyordu. Böylece kùltürümüz uğruna hiçbir uğraşa girmeden kaldık.